UVOĐENJE U FILOZOFIJE EGZISTENCIJE

Boško Pešić, *Uvođenje u filozofije egzistencije,* Logos, Tuzla, 2021.

Iz pera profesora filozofije sa Sveučilišta u Osijeku, Boška Pešića, dolazi nam uvod u jedan od najznačajanijih pravaca filozofije 20. stoljeća, egzistencijalizam. U vrlo jezgrovitom djelu, koncentrisanom na najznačnije mislioce ove struje (Jaspers, Heidegger i Nietzsche), autor elaborira osnovne značajke ove filozofske teorije poput slobode, brige, tijela, komunikacije, smrti, vremenitosti. Knjiga, između ostalog, obuhvata tekstove koji su već objavljeni, ali su za ovu knjigu ponovno priređeni i dotjerani. Autor počinje knjigu historijskim pregledom upotrebe naziva egzistencija, koji obuhvata period od srednjevjekovnog, preko idealističkog, pa sve do savremenog razumijevanja ovog pojma. U nastavku, autor upoznaje nas s radom trojice devetnaestovjekovnih mislilaca koji su obilježili početke egzistencijalističke filozofije: Schopenhauerom, Kierkegaardom i Nietzscheom. Iz filozofije prvog mislioca, Pešić izdvaja pojam volje kao značajnu i ontološki primarnu (u odnosu na um) egzistencijalnu karakteristiku. Otvaranjem filozofije prema voljnoj strani postojanja, Schopenahuer ukazuje da čovjekov život nije upravljan i predeterminiran, nego se pokreće iz osnovnih čovjekovih potreba i želje za održanjem. Drugi dio ovog poglavlja autor posvećuje Kierkegaardu i njegovom shvatanju svijeta kroz tri stadija: estetski, etički i religiozni, te dva međustadija: humor i ironija (str. 27). Dok u prvom stadiju čovjek živi bez odgovornosti i vlastitosti, a iz njega izlazi putem ironije, u etičkom djeluje u skladu sa vrlinama, pravilima i društvenim očekivanjima. Iz tog stadija se izbavlja humorom i ulazi u konačni religiozni stadij u kojem realizira svoju vlastitost i osobnost. U razmatranju tog stadija, Kierkegaard pravi bitnu razliku između čovjekovog i božanskog postojanja – za razliku od čovjekovog egzistiranja, „Bog ne egzistira – Bog je, naime, vječan" (str. 28). Poglavlje se završava analizom Nietzscheovih nastojanja da se prevlada klasično metafizičko identificiranje čovjeka sa životinjom stada i traženjem izlaza u stanju iznimke koju on vidi u natčovjeku. Autor kod Nietzschea uočava težnju da razbije klasičnu binarnu podjelu na dobro i zlo, ustanovljenu u tradiciji moralne filozofije i kršćanstva, time što pozicionira natčovjeka s onu stranu te opozicije. Natčovjek ne pripada klasičnim moralnim obrascima i, samim time, egzistira van etablirane dihotomije. On je potvrda života i nastojanje da tjelesno nadvlada

represiju duhovnog. Da bi razbio shemu klasične moralne filozofije utemeljene u teleologiji ili eshatologiji, Nietzsche uvodi sintagmu „vječno vraćanje jednakog", kojom raskida s tretiranjem života koji je podređen cilju ili svrsi, a koja je usredsređena na potvrđivanje života kroz permanentno ponavljanje i obnavljanje života i pojavnosti.

Iako je slavu stekla analizama totalitarizma i političkog, Hannah Arendt je svojim radovima ostavila nemali trag i u egzistencijalističkoj misli. Pešić uočava da Arendtova egzistenciju tumači iz ugla Kierkegaardove filozofije i to kao iznimku u odnosu na općenitost i prosječnost (str. 44). Kao neko ko je svoj filozofski rakurs formirao u duhu analize političkog, Arendtova ne samo da će ukazivati na „iznimnost" egzistencije, nego će kritikovati i Heideggerovu usamljenost i odijeljenost egzistencije od svijeta. U tom smislu, ona će, nasuprot Heideggerovom privilegovanju „samačkog" života egzistencije, dati prednost Jaspersu i njegovoj definiciji egzistencije kao nečega što se vidi u zajedništvu ljudi. Kada je u pitanju ono što potpada pod označitelj egzistencija, za razliku od Heideggera, za kojeg je označeno isključivo čovjek, za Jaspersa je to mnogo širi izbor bića: čovjek, svijet i drugi, a o čemu Pešić piše već u narednom poglavlju, koje se bavi filozofskim odnosom ove dvojice mislilaca. Nasuprot Heideggeru, koji ne daje veći značaj zajedničkom svijetu i koji odjeljuje tubitak od njegove vlastitosti, Jaspers smatra da je postojanje Drugih uslov ozbiljenja vlastite egzistencije (str. 61). U tom smislu, za Heideggera je svako javno djelovanje pretvaranje sopstva u Mi, tj. njegovo niveliranje sa ostatkom zajednice i pretvaranje u prosječnost. Kao što na drugom mjestu autor piše, Mi su oni koji mogu biti svako i istovremeno Niko i koji su razriješeni odgovornosti u vlastitim odlukama i prosudbama (str. 84). Drugim riječima, Se ili prosječnost, kao oblici homogenizacije, predstavljaju izlaženje iz autentičnosti egzistencije tubitka. Nezaobilazni dio Heideggerove filozofske analize je njegova kritika metafizike utemeljene na svođenju ontološkog na ontičko. Heideggerova slavna ontološka razlika, koja je utjecala na razvoj političke teorije poststrukturalizma (Chantal Mouffe, Jacques Derrida) se izvodi iz ideje da je bitak bića tradicionalno posmatran opet kao biće, te je bilo potrebno naći neki „bestemeljni temelj" koji bi se razlikovao od samog bića. Budući da je biće nešto, jedino rješenje za bitak je Ništa. Autor se djelomično dotiče i političkih implikacija Heideggerove filozofije koje proizlaze iz njegovog čuvenog objašnjenja egzistencije po kojem bit egzistencije leži u samoj egzistenciji. Poistovjećivanje biti i postojanja, odnosno odbijanje drugosti i različitosti, potaknut će Adorna da sam čin identifikacije definiše

kao početak ideološkog mišljenja. Da bi se spriječili prosječnost, Se i Mi, potrebna nam je senzibilnost prema mogućnosti neidentifikacije i nepripadanja. Jaspers, čiji filozofski nazor Pešić obrađuje u narednom poglavlju, postavlja potpuno suprotnu teoriju, tvrdeći da je komunikacija uslov egzistencijalne slobode. Sloboda, kao centralna osobenost egzistencije, definirana je kao neuslovljeno odnošenje prema drugom u samome sebi. Sloboda nije stvar posjedovanja, jer ona naprosto „jeste" ili je „ima" i predstavlja bezuslovnost komunikacije u kojoj sam sebe nalazim. Prema Jaspersu, jedno od centralnih mjesta egzistencije sadržano je u suočavanju sa činjenicama smrti, borbe, patnje i boli, a koje se skupnim imenom označavaju kao granične situacije. Svako suočavanje sa jednom od navedenih situacija označava egzistiranje. Pešić uočava da Jaspers nije naglašavao samo zapadanjačku filozofsku tradiciju, nego je insistirao na poštivanju svih filozofskh nasljeđa koja zajedno čine ideju svjetske filozofije.

Analizirajući Nietzscheov odnos prema tijelu, Pešić zaokružuje i zatvara svoje uvođenje u filozofije egzistencije. Dok se kod Kierkegaarda govorilo o raspolućenosti egzistencije između nekoliko njenih stadija, u Heideggeovom i Jaspersovom viđenju se analizirao odnos tubitka prema okolnom svijetu. Nigdje kod navedenih filozofa ne vidimo tretman i status tijela i njegov značaj za ljudsku egzistenciju. Nasuprot njima, Nietzsche pristupa pojmu tijela kao nečemu što je kroz tradiciju filozofije duh obezvređivao u svojoj potrazi za istinom. Drugim riječima, tijelu kao instrumentu perceptivne, a ne umske spoznaje, istina je kroz cijelu historiju izmicala. Vladavina duha nad tijelom je pokazivala da je istina visoko iznad čovjeka i da mu ne pripada, posebice ako svoju egzistenciju razumjeva kao tjelesnu. Nietzsche obrće tradicionalni odnos duha i materije, tvrdeći da vječno ne pripada duhovnim istinama, nego onome što je nesavršeno (str. 210). Tijelo je vječno jer čini suštinu egzistencije. Egzistencija je nesavršena jer je tjelesna i jer se pojavljuje svaki put kao posebna. Za razliku od tradicionalnog tijela kao tijela patnje i sluge, Nietscheovo je afirmacija života i karakteriše ga estetsko stanje opijenosti. Život nije više zarobljen u duhovnom enitetu, nego se afirmira i slavi upravo zato što se egzistencija shvata kao tjelesna. Vlastitost naše egzistencije je tjelesnost, jer je naše postojanje vidljivo, opipljivo, nesavršeno i posebno. Stajalište „mi kao vlastiti u bitnom jesmo tjelesni" (str. 213) ne označava tijelo u smislu imanja ili posjedovanja tijela, niti predstavlja zarobljenost duha u tijelu. Naprotiv, mi smo vlastiti, jer smo tjelesni.

Kroz cijelu knjigu se, pored egzistencije, uočava još jedan zajednički nazivnik, a to je odnos čovjekove egzistencije prema religiji. Odbijanje religijske tradicije i traženje jedne izvorne i neposredovane vjere koja čovjeka ne bi posmatrala kao dio stada, stajalište je koje se zapaža kod Nietzschea. Njegova osuda religije polazi od njene dihotomije svijeta što ne znači da, pored odnosa pastira i stada, ne može da postoji i direktna veza sa vjerom koja stoji s onu stranu svakog nametnutog pravila. I kod Heideggera takođe vidimo ambivalentan odnos prema religiji. S jedne strane, on kritikuje metafiziku kao ontoteološki projekat a, s druge, slijedi fenomenološki uvid u religiju. Za njega, izvorni ili autentični odnos prema religiji nije poštivanje ili otkrivanje zakona, nego neposredna religioznost doživljaja.

Na kraju, može se zaključiti da je regionalna filozofska publika dobila temeljit i britak rad o uticajnoj filozofskoj struji koja je obilježila misao i književnost druge polovinu 20. stoljeća. Knjiga nudi jasne uvide u egzistencijalizam, a analize koje su ponuđene u njoj će zasigurno mnoge potaknuti na dalje promišljanje ove filozofske struje.

Bernard Harbaš